

“Ermeni Sorunu”na Tarihsel Yaklaşım

Hacar Verdiyeva*

ORCID: 0000-0002-9898-1630

Öz

4. yüzyılın sonlarında Ermeni-Gregoryen Kilisesi devletini kaybederek dünyanın dörd yanına dağılmış Ermenileri etrafına toplayarak kaybettikleri kurumu yeniden oluşturmak amacıyla bölgede Osmanlı etkeninin bölgede egemen bir güce dönüşmesinden rahatsız olan Osmanlı karşıtı koalişyonun başkanı Roma Papası'ndan 1547 ve 1562 yıllarında yardım istemiştir. 18.ci yüzyılın başlarında Rusya'nın devletçilik çıkarları Ermeni meselesinin ana hatları ile uzlaştığından dolayı Ermeni-Gregoryen Kilisesi umutlarını Rusya'ya bağlamıştır. İ.Ori Ermeni Devletinin kurulması projesiyle I. Petro'ya başvuruda bulunmuştur. İ.Ori'ye ait projenin gerçekleşmemesine rağmen Ermeniler pes etmemiştir. Bu zaman Ermeniliyin ağırlık merkezi gibi Hindistan'daki Madras Birliyi devreye girmiştir. E.Osipov, Ş.Şaamiryan Ermeni sorununa çözüm getirmek için projeler yapmıştır. Aynı zamanda Yekaterina Rusya'sında Ermeni sorununa ilişkin Argutinski-Lazarev, Suvorov-Potyomkin projeleri dikkat çekmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Ermeni sorununu uluslararası ilişkiler sistemine taşıyan Ermenilik daha sonra kendi belirgin isteklerini Ermeni Sendromuna dönüştürerek tarih için ayrılıkçılık sergilemiştir.

Anahtar kelimeler: Ermeni sorunu, Madras Birliyi, Ermenilik, Ermeni Sendromu, Ayrıkçılık

Gönderme Tarihi:10/03/2020

Kabul Tarihi:27/03/2020

* Prof. Dr. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İşler Müdürlüğü Siyasi Belgeler Arşivi Bilimsel Sekreteri - Baş Danışman, E-Mail:hacar2002@yahoo.com.

Historical View Of “Armenian Question”

Hacar Verdiyeva

ORCID: 0000-0002-9898-1630

Abstarct

Losing its state power in the IV century, dispersed around the world Armenians, Armenian Gregorian church, rallying them to form the lost state power, appealed in 1547 and 1562 respectively the Pope, who did not hide the concern with the strengthening Ottoman factor in the region and led the anti-Ottoman coalition. At the beginning of XVIII century, the outlines of an "Armenian issue" engaged with the state interests of Russia and the Armenian Gregorian church set our sights to Russia. I. Ori turned to Peter I with the project of education of the Armenian statehood, but in vain. Armenians also did not lose their hope. The center of gravity of the Armenians based in India, where E. Osipov and Sh. Sha-Amirian, representatives of the "group of Madras", prepared projects on "Armenian issue." In parallel, in Catherine's Russia, Argutinsky - Lazarev and Suvorov – Potyomkin projects have been drafted for the "Armenian Issue". By the efforts of Armenians, at the end of the XIX century the "Armenian issue" was included in the international system, after their dream turns into intelligible "Armenian syndrome" demonstrating the Stories of its separatist spirit.

Keywords: Armenian issue, Group of Madras, Armenians, Armenian syndrome, Separatism

Received Date: 10/03/2020

Accepted Date: 27/03/2020

“Армянский Вопрос“ На Исторической Призме

Резюме

В конце IV века армяно-григорианская церковь, собрав блуждающих армян, потерявших свою государственность и распыленных по всему миру, в 1547 и 1562 годах обратилась за помощью к Ватикану, возглавляющий антиосманскую коалицию и обеспокоенный усилением Османской империи и ставший доминирующей силой в регионе. В начале XVIII века приоритеты Российской политики совпадали с контурами армянского вопроса и армяно-григорианская церковь связывала свои надежды с Россией. И. Ори, эмиссар армяно-григорианской церкви обратился к Петру с проектом создания армянского государства. В силу обстоятельств проект И.Ори, не был реализован, но армянство не унывало, и Мадрасская группировка в Индии став центром тяжести армянства разрабатывала проекты армянской государственности, авторами которых были Э. Осипов, Ш.Шаамирян. Параллельно, в екатерининской России с проектами по армянскому вопросу» выступали в дуэте Аргутинский-Лазарев, Суворов-Потемкин. В конце XIX века «армянский вопрос» был включен в систему международных отношений, позже армянство оперируя своей интеллигентной мечтой трансформировало эту проблему в армянский синдром продемонстрировав свой сепаратистский настрой.

Ключевые слова: Армянский вопро, Мадрасская группировка, Армянство, Армянский синдром, Сепаратизм

Получено: 10/03/2020

Принято: 27/03/2020

Giriş

Ermeni meselesi yıllar boyunca birçok farklı ülkelerden araştırmacıların ilgi alanına dönüşmüş, bu sorunun uluslararası ilişkiler sistemine girmesinin iç ve dış faktörleri gözlenmiştir. Artık kaç yıldır çeşitli ülkelerden olan araştırmacılar kendilerinin tarih bilimi konseptine uygun şekilde bu sorunu öğrenmeye çalışmışlar. Sorunun başlıca özelliklerinden biri de budur: hem Sovyet, hem Batı tarih bilimi adigeçen meseleyi incelediği zaman sorunun özüne inmeden buzdağının üst kısmını alarak, Ermeni meselesinin ana hattını oluşturan *Büyük Ermenistan* fikrini desteklemiş, Ermeniliğin niteliğini, işlediği suçları *kapalı* konular kategorisine dahil etmişlerdir. Sovyet tarih bilimi *Büyük Ermenistan* fikrini esinlendiren ve Balkan düğümünde çıkarı olan Avrupa devletlerinin politikasını eleştirerek, *Ermeni meselesinin* ilk faciası, XIX yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu'da yaşanan, Ermeni kargaşalarından dolayı Osmanlı Türkiye'sini ve ona arka çıkan İngiltere yöneticiliğini suçladığı halde, Batı tarih bilimi sorunun coğrafi mekanını genişleterek, yirminci yüzyılın başlarında Güney Kafkasya'nı kaplayan Ermeni terörünün nedenini Çar otokrasisinde görmüştür. Aynı zamanda sorunun ideologları ve yönetici milliyetçi güçleri dikkatten kaçmış, sinsi Ermeni politikası perdelenmiş, onun tarihi kökleri dumanlı geçmişte unutulmuş ve tarihin sahteleştirilmesi mümkün olmuştur. Soruna yönelik bu önyargılı tutum sonucunda *Ermeni meselesinden* doğan bölücülük, Ermeni milliyetçilerinin mücadele aracına dönüşmüş Ermeni terörü ve onların hayallerinin gerçekleşmesi adına Türk - Müslüman nüfusuna karşı yaptıkları soykırımı gölgede koymuş, “mazlum” Ermeni karakteri yaratılmıştır. *Mazlum* Ermeni ve *vahşi* Türk karakterlerinin yaratılması Sovyet tarih biliminin mevcut kavramına uygun geldiği için sorun özel bir açıdan farklı Ermeniştinaslar tarafından öğrenilmesine rağmen tarihi objektiflik bakımından araştırılmamıştır.¹ Sonuç itibarile Ermeni milliyetçi kuvvetleri modern uluslararası ilişkiler sistemine *soykırım* efsanesini taşımış ve kendilerinin yaptıkları beşeri suçları arka plana itmişler. Asırlarca sinsi politika yürüten Ermenilik, yirminci yüzyılın başlarında bölgede Türk-Müslüman ahaliye karşı işlediği cinayetleri gölgelemek, kendi yaptıkları vahşilikleri insanlığa unutturmak için, *soykırım* efsanesini uydurmuş ve

¹ Aşot Arutyunyan, *Kavkazskiy front 1914-1917*, Erivan: Ayastan, 1971; Şota Basilaya, *Zakavkazye v qodı Pervoy Mirovoy voynı*, Sohum: Alaşara, 1968; Con Kirakosyan, *Zapadnaya Armeniya v qodı Pervoy Mirovoy voynı*, Erivan: Erivan Üniversitesi Basımevi, 1971; Yervand Sarkisyan, *Ekspansionistskaya politika osmanskoy imperii v Zakavkazye nakanune i v qodı Pervoy Mirovoy voynı*, Erivan: Ermenistan SSC BA Basımevi, 1962.

günümüzde Ermeni lobisi ve öncelikle ABD'de faaliyet gösteren ANCA (Armenian National Committee of America - Amerika Ermeni Ulusal Kurulu) ve AAN'ın (Armenian Assembly of America – Amerika Ermeni Assamblesi) çabası sonucunda 100 yıldan beri sürekli olarak bu efsanenin propagandasını yaymış, tarihi gerçek anlamda tahrif etmiştir. Aynı zamanda Ermenilik Birinci Dünya Savaşı yıllarında insanlığa karşı işlediği suçlardan sonra durmamış, İkinci Dünya Savaşı yıllarında *Ermeni sendromu* yeniden patlak vermiştir. Nitekim Ermeni milliyetçileri Birinci Dünya Savaşı yıllarında Hitler Almanyası'nı gözlemlemiş, Andranik'in silah arkadaşı Njdenin yönetimi altında oluşturulmuş Segakron sonderkommandosu birçok halklara karşı soykırım yapmış ve Ermeniliğin vahşi doğası ardınca tarihte kanlı izler bırakmıştır.² Ermeni terörünün yeni dalgası yirminci yüzyılın 70'li yıllarında yeni aşamaya geçmiş, Fransa, İngiltere, ABD, Ortadoğu ülkelerindeki Ermeni örgütleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yapılan siyasi mücadeleyi kabullenmeyerek, Ermeni meselesinin çözümünde mücadele aracı olarak terörü yeğlemişler. İşte bu dönemde kendisinin acımasız terör faaliyeti ile hatırlanan ASALA, 1975 yılında oluşturulmuş, Daşnaksutün partisinin bünyesinde oluşturulmuş Ermeni Devrim Ordusu, Ermenilerin Yeni Direnişi, Ermeni Bağımsızlık Örgütü ve diğer terörist kurumlar yaratılmış ve bu terörist örgütlerin temel hedefleri Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli temsilcileri ve Ermeni meselesinin mahiyetini açıklayan ABD'li araştırmacı-uzmanlar olmuştur.

Yirminci yüzyılın sonlarında Ermeni terörü açık şekilde Azerbaycan'a karşı yönelmiş ve sözde Dağlık Karabağ sorununun mevcut döneminde Azerbaycan halkına karşı kanlı cinayetler işleyerek, devlet düzeyine ulaşmıştır. Ermenistan Cumhuriyeti'nin eski Cumhurbaşkanı R.Koçaryan Büyük Ermenistan düşüncesinin bir parçası olan sözde Dağlık Karabağ sorununu zor uygulayarak çözmek amacıyla Karabağ Savaşı (1992-1994) yıllarında Suriye'den, İran'dan, Ürdün'den, Kanada ve Fransa'dan gelen militanlardan Yukarı Karabağ Kendini Savunma adlı terörist askeri güç oluşturmuş, adigeçen militanlar Azerbaycan topraklarında kanlı faciaların yaşanmasına neden olmuşlar. Bu vahşetler Azerbaycan Cumhuriyetine karşı toprak talebinde bulunan Ermeni ayrılıkçılarının devlet terörizmi düzeyine geçerek uluslararası terörist güce dönüşmesini görsel olarak kanıtlanmıştır.

Yukarıda belirtilenleri esas alarak, Ermeni meselesinin hayvani taraflarını göstermek, tarihi gerçekleri ortaya çıkarmak ve tarihi gerçekliği objektif olarak

² Rovşan Mustafayev, *Marşı smerti*, Kudüs: İnstitut JC Publik Relation Research, 2008, 22 - 26.

araştırmak için mevcut araştırma tarihsellik ilkesine dayanarak, deliller ve kanatlarla tarihi gerçekliği öğrenmeyi amaçlıyor ve objektiflik ilkesini esas alarak, sorunla ilgili mevcut boşlukları doldurmak, aynı zamanda Ermeni meselesinin tarihi köklerini gözler önüne sermek girişiminde bulunuyor.

Ermeni meselesi XI - XVI yüzyıllarda

IV yüzyılın sonlarında devletini kaybederek tüm dünyaya dağılmış Ermenilerden bazıları Kafkasya'ya, Kırım'a, Polonya'ya, Volın'a, Ulahya'ya, Macaristan'a, diğerleri ise Mısır'a, Suriye'ye gitmiş, kaybetdikleri kurumlarını yeniden oluşturmak amacıyla Batı'ya, Hristiyan alemine yönelmiştir. Bu zaman devletçiliğini yitirdiği zamandan itibaren Ermeni nüfusunu kendi etrafında toplayan Ermeni - Gregoryen Kilisesi Hristiyanlığın monofizit öğretisini muhafaza ediyor, Yunan - Ortodoks, Roma- Katolik kiliselerinin baskısına direnmeye çalışıyor, dağınlıktan kurtulamayan Ermeni knyazları ise bölgede gelişen sosyo-politik süreçler karşısında gözlemci rolünü oynarlardı. Nitekim Kilikya Ruben Hanedanlığı (1080-1375) Mısır Sultanlarının seferleri ile başa çıkamadığından dolayı Ruben sülalesinin temsilcileri *sarı ırk* politikasını yürüten İlhanlılar'dan ve Vatikan'dan yardım istemiştir. Daha sonra Kilikya Knezliği'ne yönetime geçen Lüzinyanlar da Papa V Clemens'e (1305-1314) baş vurmuş, Ermeni-Gregoryen Kilisesi'nin yürüttüğü muhafazakar dini politikaya uymayıp, papanın talebi ile anlaşarak gösterilen yardım karşılığında monofizitlikten vazgeçmeye hazır olduklarını belirtmişler.³ Fakat haç seferlerinin başarısız sonuçları Vatikan'a Mısır Memlûklerine yönelik mücadelede Kilikya Knezliği'ne yardımda bulunmasına olanak sağlamamış ve Mısır Memlûkleri XIV yüzyılın sonlarında Kilikya Knezliği'nin varlığına son vermiştir. Daha sonra ise bu topraklar Emir Timur'un Doğu'ya seferi döneminde Timur devletine katılmıştır. Bu zaman sebatsızlık dönemini yaşayan Ermeni-Gregoryen Kilisesi çıkış yolu olarak Yunan-Ortodoks, Roma-Katolik kiliseleri ile anlaşarak, onlardan yardım etmelerini istemiştir. Buna karşılık Katolik Kilisesinin otoritesini artırmak yönünde faaliyet gösteren Katolik misyoner ordenleri tüm dünyaya dağılmış farklı Ermeni kolonilerini Vatikan'a yönlendirmiş, üniter topluluklar kurmaya çalışmıştır. Kilise tarihinin bu aşamasında Ermeni-Gregoryen Kilisesi kaos döneminde

³ M. Axov, *Oçerki i istorii apmyanskoqo "qosudarstva". Rossiya i armyane*, Sankt Petersburg: Narodnaya polza, 1902, 45.

olmasına rağmen, Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Osmanlı Sultanlarının hoşgörülülük ilkesine dayanarak yaptığı dini politika sonucunda Ermeni-Gregoryen Kilisesi ayrıcalıklar edinmiştir.⁴ Bu durumda Ermeni-Gregoryen Kilisesi bölgede gelişen olayları takip ederek, bekleme konumuna geçmeyi tercih etmiştir. Çaldıran Savaşı'ndan (1514) sonra Küçük Asya Osmanlı'nın coğrafi sınırlarına dahil olmuş ve bu zamandan itibaren Ermeni-Gregoryen Kilisesi özellikle Bizans İmparatorluğu'nu yıkan Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasını dikkatli bir biçimde gözlemiştir. Buna karşılık olarak, aynı dönemde bölgede Osmanlı faktörünün önemli bir güce dönüşmesinden rahatsız olduğunu gizleyemeyen Vatikan, Kutsal Roma İmparatorluğu (962-1806) ile Osmanlı arasındaki çatışmayı izliyor, Hristiyan dünyasını seferber etmeye çalışıyordu. XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu aynı zamanda Doğu'da Safevilerle de savaşıyor ve bu gelişme Hristiyan dünyasının, özellikle de Batı'dan umutlarını kesmeyen Ermeni-Gregoryen Kilisesi'nin ilgisini çekmiştir. Ermeniliğin temelini oluşturan, kaybedilen kurumların yeniden yaranmasını esas alan Ermeni - Gregoryen kilisesi, Kanuni'nin Tebriz'e III. Seferi (1548) sırasında Osmanlı kuvvetlerinin Doğu'ya yöneldiğini fırsat bilerek, 1547 yılında Ermeni Katolikosu Stepannos Salmastesi'nin başkanlığı ile Eçmiyadzin'de istişare yapılmış ve kabul edilen karar sonucunda aynı yıl Papa IV Piy'den (1559-1566) yardım istenmiştir. Bu toplantıda Ermeni - Gregoryen Kilisesi Osmanlı devletine karşı mücadele etmek için sadece Vatikan'a değil, aynı zamanda Kutsal Roma İmparatorluğu'na dahil olan bir takım devlet başkanlarına, özellikle bünyesinde bir Ermeni kolonisi yapılmış Lvov'a bildirilerini iletme kararı almıştır. Fakat 1549-1550 yıllarında Eçmiyadzin temsilciliği belirtilen mekana özel misyonla gitdiği halde, Hristiyan devletleri onların bu başvurusuna hiçbir yanıt vermemişler. Benzer misyon ile Katolikos Mikael Sebastasi XVI. yüzyılın 50-60'lı yıllarında Avrupa ülkelerinde ziyarette bulunmuş, fakat hiçbir sonuca varmamıştır.⁵ Buna rağmen Eçmiyadzin başarısızlığından dolayı hayal kırıklığına uğramamış ve kendinin yüzyıllık düşlerini gerçekleştirmek için Ortadoğu'da gelişen sosyal-siyasi süreçleri yakından takip etmiştir. XVII. yüzyılın 60'lı yıllarının başlarında Osmanlı Türkiye'sinde başlanmış saray çatışmalarını fırsat bilen Ermeni - Gregoryen Kilisesi 1562 yılında Küçük Asya'nın Sebastia kentinde yeni bir toplantı

⁴ Malaxia Ormanian, *Armyanskaya tserkov, Eya istoriya, uçeniye, upravleniye, vnutrenniy stroy, liturgiya, literatura eyo nastoyaye*, çev.B.Runt, Moskova: Budaqov Basımevi, 1913, 58.

⁵ Qalust Qaloyan, *Rossiya i narodu Zakavkazy, Oçerki politiçeskoy istorii ix vzaimootnişeniy s drevnix vremen do pobedi Velikoy Oktyabrskoy sotsialistiçeskoy revolyutsii*, Moskova: Mısl, 1976, 37.

düzenler ve bu toplantıda verilen karar doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadeleye yardım için Papa V Piy'e (1566-1572) başvuruda bulunuyor.⁶ Ermeni - Gregoryen Kilisesi'nden alınmış bu çağrılara Vatikan kendi çıkarları açısından bakmış ve Eçmiyadzin'e Katolikliği kabul etmek şartı karşılığında Avrupa'nın Hristiyan devletlerini Osmanlı devletine karşı kaldırabileceğini belirtmiştir.⁷

2.Ermeni meselesi XVII. Yüzyılda

XVII. yüzyılın ortalarında huguenotlarla savaşan Katolik Fransa'sı Eçmiyadzin kilisesini dikkat altında bulundurarak, Ermeni meselesini kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde düzenlemeye çalışmıştır. Nitekim Fransa kralı XIV. Lüdovik'in (1638-1715) döneminde Katolik ordenleri, Cizvitler ve Kapusinler Eçmiadzin Katolikliği kabul ettiği takdirde Papalığın Avrupa'daki Hristiyan devletlerini seferber ederek, Ermenilerin savunabileceği konusunda Ermeni - Gregoryen Kilisesi'ni ikna etmeye çaba göstermişler.⁸ Bu zaman Papalığın yürüttüğü bu politikayı Kapusinler aksatmadan uygulamışlar. Aynı dönemde Avrupa'nın ilgisini Ermeni meselesine çekmek sadece Ermeni - Gregoryen Kilisesi'nin değil, aynı zamanda Safeviler ve Osmanlı devletinde yaşayan ve geniş ticaret ağı kuran zengin Ermeni tüccarları da geniş kapsamda çaba harcamıştır. Nitekim XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Fransa'da artış gösteren Kapusinlerin yaptığı propagandalar ve XIV. Lüdovik'in Safeviler devletine gösterdiği ilgi Ermeniliği, özellikle zengin Ermeni tüccarlarını cesaretlendirmiş ve 1672 yılında Bitlis kentinden olan Ermeni tüccarı Hoca Murad Paris'e giderek, XIV. Lüdovik'e yazılı başvuruda bulunmuş, Ermeni devletinin kurulması için Fransa'dan yardım istemiş, fakat olumlu cevap alamamıştı.⁹ Fakat ezeli rüyalarının gerçekleşmesi için çeşitli yollar arayan Ermenilik Batı devletlerinin dikkatini Ermeni meselesine yöneltmeye devam etmiş, başarısızlıklarından dolayı hayal kırıklığına uğramamışlar. Bu konuda Mkıtarçılar iyi bir örnek gibi gösterilebilir. Nitekim XVIII. yüzyılın başlarında Katolikliği kabul eden ve Venedik şehrinin başkanlarının onayı ile Kutsal Lazar

⁶ Edhem Şaxmalıyev, "Ob anqlo-ispanskix protivoreçiyax na Perednem Vostoke v 80-90-x qodax XVI i pervoy çetverti XVII vv.", *Uçyonıye zapiski Az. Qos.Universiteta im. S.M. Kirova*, sy.1(1958), 83; Mkrtiç Nersisyan, *İstoriya armyanskoqo naroda*, Erivan: Erivan Üniversitesi Basımevi, 1980, 162-163.

⁷ Şaxmalıyev, *Ob anqlo-ispanskix protivoreçiyax...*, 83.

⁸ Qerasim Ezov, *Snoşeniya Petra Velikoqo s armyanskim narodom*, Sankt Petesburg: BA Basımevi, 1898, XIX.

⁹ Nersisyan, *İstoriya armyanskoqo naroda*, 162-163.

adasında Katolik Ermenilerden oluşan rahip ordeni kuran Sebastiya'lı Mkitar (1676-1717) Avrupa'nın ünlü devlet adamlarını Ermeni meselesi konusunda bilgilendirerek, Ermeniliğin ezeli rüyalarını düşüncelere aktarabilmiş, Avrupa'dan ümidini kesmemiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermenilik Avrupa devletleri ile yanısıra, aynı zamanda Rusya'yla ilişkiler kurmuştur. Bu yönde Culfa'dan Ermeni tüccarları daha fazla çaba harcamıştır. Artık 1660 yılından itibaren, Culfa'lı Ermeni tüccarları Romanovlar sarayına girip-çıkmağa başlamış, Zahar Sagradov isimli Ermeni tüccarı 1660 yılında Çar Aleksey Romanov'a 24.443 ruble değerinde elmas sandalye hediye etmiş ve Rus Çarı ile görüşmesi sırasında Ermeniliğin amacını gizlemeyerek, Safevi Devleti'nde Şahın fermanı doğrultusunda gümrük hakkı ödemedi ticaret yapmalarına rağmen, Hristiyan oldukları için Ermenilerin Müslüman hükümdara değil , Hristiyan hükümdara hizmet etmek istediklerini belirtmiştir.¹⁰ Zahar Sagradov'un bu itirafı Ermeni sahtekarlarının Orta Çağ Müslüman devletlerinde Ermenilerin ekonomik-sosyal alanlardasömürüye uğradıkları iddiasını yalanlayarak, bir hiçe dönüştürüyor. Bu olayın en ilginç yönlerinden biri de yukarıda belirtilen gerçeğin Ermenişinasların kendileri tarafından itiraf etmeleridir.

Ermeniliğin Rusya ile ilişkilerinin gelişmesi bu dönemde artış göstermiştir. 1666 yılında Stepan Pamadanski ve Grigori Lusikov isimli Culfa tüccarlarının Moskova'ya gelişi, 1667 yılında Rusya ile ticaret anlaşmasının gerçekleşmesi bu olguya kanıt olabilir. Aynı zamanda Ermenilik, özellikle de Culfa'lı Ermeni tüccarları XVII. yüzyılın son çeyreğinde Ermeni meselesinin çözümünde yine de Batı'nı öne sürmüş, Avrupa devletlerine eğilim göstermişler. Sonuç itibarile bu durum XVII. yüzyılın son yıllarına kadar devam etmiştir. Farklı Ermenişinaslar kendi araştırmalarında bu konuya değinirken, Ermeniliğin ve özellikle Culfa Ermenilerinin Batı'ya eğilimini onların dini inançlarının Katolik Kilisesine ait olması, Vatikan'a, Avrupa'nın Katolik rahiplerine bağlılığı ile açıklamıştır.¹¹

3.XVIII. yüzyılın ilk otuzilliyinde Ermeniliğin projeleri. İsrayil Ori

100 yıldan fazla süren Safevi-Osmanlı savaşları Hristiyan dünyasına kendi gücünü pekiştirmesi için zaman vermiş, Habsburglar Avusturyası Osmanlı

¹⁰ Vaqan Bayburtyan, *Armyanskaya koloniya Novoy Djulfi v XVII veke*, Erivan: Ermenistan SSC BA Basımevi, 1969, 94-95.

¹¹ Bayburtyan, *Armyanskaya koloniya ...*, 95.

İmparatorluğu ile askeri çatışmaya hazırlanmaya fırsat bulmuştur. Nitekim 1683 yılının Mayısında Kara Mustafa Paşa'nın komutası altında bulunan Osmanlı ordusunun Viyana'yı kuşatmasına rağmen, Avusturya, Alman krallıklarının ve Lehistan-Litvanya Birliği'nin birleşik kuvvetleri 1683 yılının Eylül ayında gerçekleşmiş Viyana Savaşında Osmanlı askeri güçlerini yenmiştir. İşte bu savaştan sonra Habsburglar Avusturya'sı kendi güçlerine güvendiği için Venedik ve Lehistan-Litvanya Birliği ile birleşerek, Osmanlı karşıtı koalisyon kurmuş ve birlikte 1684 yılında Kutsal İttifak oluşturmuşlar.

Ermeni meselesini Hristiyan dünyasına ulaştırmayı amaç edinmiş Ermeni - Gregoryen Kilisesi bu dönemde uluslararası ilişkiler sisteminde gelişen olaylara odaklanmış ve kendi yüzyıllık isteklerini gerçekleştirmek için fırsat kollamıştır. Nitekim Kutsal İttifak oluşturulmamıştan önce Avrupa'da Osmanlı karşıtı güçlerin birliğini izleyen Ermeni - Gregoryen Kilisesi, Osmanlı'nın henüz çok kuvvetli olduğunu anladığından dolayı Safevi - Osmanlı savaşları döneminde yeterince zayıflamış olan Safevi devletine karşı mücadele için yeniden Batı'ya çağırıda bulunmaya karar vermiştir. 1678 yılında Eçmiyadzin'de katolikos Culfalı Akop'un başkanlık ettiği toplantıda gizli istişare yapılmış ve alınan karar doğrultusunda Vatikan'dan ve Avrupa'nın Hristiyan devletlerinden yardım istemek için Katolikos Akop başta olmakla, 6 kişilik bir temsilci ekip Avrupa'ya gitmiştir. Fakat bu temsilcilik görevinde başarısızlığa uğramıştır. Çünkü Katolikos Akop İstanbul'da dünyasını değiştirdiği için İsrail Ori dışında tüm temsilciler Eçmiyadzin'e dönmüşler. İsrail Ori Ermeni tüccarları ile birlikte Venetsiyaya, daha sonra ise Fransa'ya yollanmıştır. 12 yıl Fransa'da yaşadktan sonra Alman topraklarına - Ren Kontluğun'a gitmiş ve Elektör¹² Johann Wilhelm'e Ermeniliğin yüzyıllık arzularını iletmiştir, Safevi devletine karşı mücadelede Elektörden yardım istiyor ve buna karşılık Ermenilerin Katolikliği kabul edeceğini de vaat etmiştir. Elektör Johann Wilhelm Ermeni meselesine ilişkin yardımda bulunacağına söz vermiş, Eçmiyadzin ve Ganzasar Patriklerine ve Ermeni Reislerine¹³ mektup yazmıştır.¹⁴ O devirde Eçmiyadzin'de politik durum karışık olduğundan dolayı Ori Elektör Johann Wilhelm'in mektubunu Ermeni katolikosuna değil, Ermeni reislerine

¹² Almanca: *Kurfürst* ; Fransızca *Prince-Électeur*, seçmen-prens, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda, imparator seçimine katılma hakkına sahip prens ya da piskopos.

¹³ Daha sonra devrimden önce yaşamış Ermenişinaslar bu kavramı melikler gibi tanımlamıştır. Sovyet tarih bilimi de bunu kabul ederek, Orta Çağda Karabağ'da yerleşmiş zengin Ermeni grubuna melikler adını vererek, Ermeniliğin Karabağ'a yönelik iddialarına dolayısıyla esas yaratmış, kasıtlı şekilde Azerbaycan tarihini tahrif etmişlerdir.

¹⁴ Ezov, *Snoşeniya Petra Velikoqo...*, XX.

göstermiş ve onlar da cevap mektuplarında Elektörden yardım isteyerek, ermenilerin mal mülkü, her türlü imkanları olmasına rağmen, hükümdarları yokluğunu belirtmişler¹⁵. Bu itiraf Orta Çağ Müslüman devletlerinde yaşayan Ermenilerin çok zengin olduğu gerçeğini ve uluslararası tiyatro sahnesinde bağımsızlık talebinde bulunduklarını doğruluyor. Bu mektupla Avrupa'ya geri dönen İsrail Ori Elektörle buluşmuş ve getirdiği mektubu kendisine sunmuştur. Buna karşılık Johann Wilhelm Avusturya hükümdarı Sesar İmparator İosife (1678-1711) mektup yazmış ve onun Ermeni meselesine katılmasını sağlamaya çalışmıştır. Ori mektubu götürdüğü zaman Sesarla görüşüğünde İmparator Safevilere karşı mücadelede Habsburgların Ermeniler için yardımda bulunmaya hazır olduğunu, fakat bu konuda Rusya devletinin de Kutsal Roma İmparatorluğu'na destek vermesi gerektiğini belirtmiştir. Böyle bir cevap alan İsrail Ori Elektör Johann Wilhelm'in ve Kutsal Roma İmparatorluğu Sesarının mektupları ile birlikte Moskova'ya yollanmıştır.¹⁶ Bu arada o zaman tarihte 1699 yılı olduğunu da belirtmek gerekir ve artık Kutsal İttifak Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa için çok elverişli olan Karlofça (26 Ocak 1699) Barış Antlaşması imzalamış, Avrupa topraklarının bir Parçası Osmanlıların elinden alınmıştır. Bu zaman Avrupa'ya yönelen Rusya devleti 1681 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Hanlığı ile imzaladığı Bahçesaray Anlaşmasından vazgeçerek, Osmanlı'ya karşı oluşturulmuş koalisyona katılmıştır. Habsburglar Avusturyası da Rusya'nı Ermeni meselesine dahil ettiği takdirde Romanovlar'ın Osmanlı karşıtı koalisyonu için ne gibi yarar sağlayacağını denemeyi düşünmekte fayda görüyordu. İsrail Orinin Moskova ziyareti Ermeniliğin dikkatini Batı'dan kuzey devlet olan Rusya üzerinde yoğunlaştırmıştır. Nitekim Ermeni meselesini Hristiyan dünyasının ulaştıran Ermenilik uluslararası koşulları sürekli olarak takip etmiş ve aynı zamanda kendisinin yüzyıllık isteklerini gerçekleştirme yollarını Rusya'nın güneye karşı sürdürdüğü politikada görmüştür. Artık XVIII. yüzyılın başlarından itibaren sıcak denizlere çıkış arayan Rusya'nın devlet çıkarları ile Ermeni meselesinin ana hatları uzlaştığından dolayı Ermeni - Gregoryen Kilisesi umutlarını Rusya'ya bağlamıştır. İ.Ori Ermeni Devletinin kurulması projesi ile I. Petro'ya başvuruda bulunmuştur. Kuzey savaşını (1700-1721) Kaspi seferi (1722-1723) sürdüren I. Petro artık o dönemde güney sınırlarını genişlendirmek, Kafkasya'ya çıkmak gibi planlar yapıyordu. Bu yüzden de Rusya Ermeni meselesinden geniş kapsamlı politikada avantajlı siyasi bir kart olarak kullanmanın mümkünlüğünü anlamış ve bu hassas

¹⁵ Ezov, *Snoşeniya Petra Velikoqo...*, XXII.

¹⁶ Ezov, *Snoşeniya Petra Velikoqo...*, XXIV.

noktaları göz önünde bulundurarak İsrail Ori'ye olumlu yanıt vermiştir. Petro'nun sırasında İ.Orinin projesinin - Azerbaycan'da, Karabağ ve Şirvan topraklarında Ermeni devletini kurmak planının gerçekleşmemesine rağmen Ermenilik umudunu kaybetmiyordu. İ.Orinin fikirlerine dayalı Ermenilik yeni projeler hazırlamaya devam etmiştir.

4.XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Ermenilik projeleri

XVIII. yüzyılda Rusya'da yaşayan Ermeniler kendisinin yüzyıllık dileklerini Rusya ile bağdaştırmakla ve hazırladıkları projeleri Rusya yönetim kurullarına sunmakla kalmıyor, aynı zamanda Hindistan'daki Ermeni kolonilerinin zengin temsilcileri de kendilerinin efsanevi isteklerine ilişkin projeler yapıyorlardı. XVII. yüzyılın sonu, XVIII. yüzyılın başlarında son Safevi - Osmanlı savaşı (1724-1735) durgunluk sürecinde bulunan Safevi devletini terk eden Ermeni nüfusunun bir bölümü, bölgedeki diğer ülkeler de dahil, Hindistan'a dağılmış, 1555 yılında Amasya Antlaşması imzalandıktan sonra Hindistan'da kurulan Ermeni kolonilerine doğru yola çıkmışlar. Böylece XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Ermeni nüfusunun bu ülkeye göçünün ikinci dalgası gerçekleşmiştir. Bu dönemde Culfa'nın zengin Ermeni tüccarlarından bazıları - Osipovlar, Şaamiryanlar ve diğerleri Hindistan'a gidiyor, bu ülkede oluşturulmuş Ermeni kolonilerinde yerleşiyorlardı. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Mkıtarın ve onun takipçilerinin Batı'da ve Doğu'da Ermeni meselesine ilişkin geniş kapsamlı propagandası Hindistan'daki Ermeni kolonilerini etkilemiş ve bu koloniler kendi milliyetçi düşünce tarzı ile fark yaratmışlardı. Özellikle Hindistan'ın Madras ve Kalküta'da bulunan Ermeni kolonileri bu konuda daha fazla etkinlik göstermiş ve Mkıtarçıların saçtıkları tohumlardan yararlanmıştır. Bu devirde Ermeniliğin ağırlık merkezi Hindistan'da faaliyet gösteren Madras Birliğine aktarılmıştır.

4.1. Josef Emin

Zenginliği ile diğerlerinden farklı olan Josef Emîn'in (1726-1809) ailesi son Safevi - Osmanlı Savaşı yıllarında Hindistan'a göçmüştür. Birçok Ermeni araştırmacıların görüşlerine göre, Josef Emin Ermeni meselesine ilişkin gelişmeleri izleyen ve bu gibi olaylara büyük ilgi gösteren Kalküta'daki Ermeni kolonisinde milliyetçi ruhunda büyümüş, Ermeniliğin yüzyıllık isteklerini belleğine kazıyarak

yetiştirilmiştir¹⁷. İsrail Ori'nin gerçekliği yansıtmayan projesinden haberdar olan Josef Emin 1760 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na doğru yola çıkarak, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeni kökenli köylülere milliyetçi ruh hali aktarmaya çalışmış, Ermeni - Gregoryen Kilisesi'nin katolikosu Akop Şamahetsi ile birkaç kez görüşerek, Avrupa devletlerinden çok Rusya'ya meyletmıştır. O, İmperatriçe Elizabeth Petrovna'ya (1741-1762) mektup yazarak, Kartli-Kaheti Ermeni Devlet'nin kurulmasına yardımda bulunmasına ilişkin ricasını belirtmiş ve II.İrakli'ye (1744-1798) zengin Ermeniler tarafından maddi yardım vaat etmişti.¹⁸ Ama tüm dünyaya dağılmış Ermenileri kısa bir süre içinde Ermeni meselesinin ana hattına bağlama, Ermeni devleti kurma ve bu amaca ulaşmak için onları mücadelede katkısını sağlamanın o kadar da kolay olmadığını anlayan Josef Emin geriye, Hindistan'a dönüyor.¹⁹

Ermenişinas G.Galoyan'ın fikrine, Ermeni kolonilerinin milliyetçi temsilcileri Josef Emine yüklü miktarda para teklif ederek, onu yeniden Osmanlı Türkiye'sinde Ermeni meselesinin propagandasını yaymaya göndermeye çalışsalar da, Joseph Emin Doğu Anadolu'da rahat bir ortamda yaşayan Ermeni köylülerini Ermeni meselesinde katkısını sağlayabileceğini anladığı için bu öneriyi redd ediyor.²⁰

4.2.Şaamiryan'ın projesi

Josef Emîn'in görevinde başarısızlığa uğraması Hindistan'daki Ermeni kolonilerinde Ermeniliğin efsanevi arzularına eğilimi azaltmamış, aksine onlar Ermeni meselesinin öne çıkarılması yönünde daha fazla çaba harcamalarına neden olmuştur. Artık XVIII. yüzyılın 70'li yıllarından itibaren bu yönde etkinliğini sürdüren Madras Birliyi bu konuda daha aktif idi. Bu birliyi zengin Hindistan tüccarı Ermeni Ş.Şaamiryan yönetiyordu. Kafkasya'da, Orta Doğu'da ve Rusya'da gelişen sosyo-politik süreçleri izleyen

Ş.Şaamiryan ve onunla aynı görüşe sahip olanlar Küçük-Kaynarca Antlaşmasından (1774) sonra Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'ya doğru ilerlediğini gördüğünde Ermeni kolonilerinde Ermeni meselesinin propagandasını daha fazlayaygın hale getirmiş, Ermeni devletinin oluşturulmasına ilişkin ilgili projeler hazırlamışlar.

¹⁷ Qaloyan, *Rossiya i narodı Zakavkazya*, 85.

¹⁸ Qaloyan, *Rossiya i narodı Zakavkazya*, 86-89.

¹⁹ Olqa Markova, *Rossiya, Zakavkazye i mejdunarodnye otnoşeniya v XVIII veke*, Moskova: Nauka, 1966, 134.

²⁰ Qaloyan, *Rossiya i narodı Zakavkazya...*, 89.

Nitekim Küçük Kaynarca Barış Anlaşması imzalandıktan sonra Ş.Şaamiryan Eçmiadzin'le sürekli irtibat halinde olmuş, Ermeni meselesinin çözümüne ilişkin olarak Katolikos Simeon'a bildiri iletmıştır. Bu bildiride II. Katerina'ya (1762-1796) duyuru yapma, Ermeni nüfus sayımını üstlenme, Ermeni gençlerini eğitme, isyana hazırlanma ve bunun için bağış toplama, Kartli - Kaheti Çarlığı ile ittifak oluşturma öneriliyordu.²¹ Bunu da belirtelim ki, XIX yüzyılın sonlarında oluşturulmuş Daşnaksutun partisi Ş.Şaamiryan'ın bu duyurusunun temel hükümlerinden yararlanmıştır. Ermeni ahalini tehdit ederek para toplanması, yirminci yüzyılın başlarında yapılan askeri okullar, devamlı silahlanma doğrudan Ş.Şaamiryanın ileri sürdüğü hükümlere dayanmış ve böylece Daşnaksutun partisi Madras Birliyinin varisine dönüşmüştü. I. Georgiyevsk Antlaşması (1783) sonucunda Kartli - Kaheti Krallığının Rusya İmparatorluğu'na birleşmesinin ardından Ş.Şaamiryan Ermeniliğin ezeli hayallerinin gerçeğe dönüşme zamanının yetiştiğini düşünerek , II. İrakli'ye altın taç ve Kartli - Kaheti - Ermeni ittifakının sembolü olarak kabul ettiği pahalı bir nişan yollamıştır. Bunun karşılığında II. Irakli Güney Kafkasya'da yaşanan olaylarda bu zengin Hindistan tüccarını kullanma gibi bir olasılığı göz önünde bulundurarak, 1786 yılı 22 Mart tarihinde Ş.Şaamiryan'a *kinyaz* unvanı ile ödüllendirmiştir.²² XVIII. yüzyılın sonlarında Ermeni devletinin kurulması projelerini ortaya koyan Ş.Şamiryan Ermeniliğin karakterini gizlemeyerek, tarih sahnesinden silinmiş Safevi topraklarının ele geçirilmesi ile ilgili planlar yapıyor ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı açık şekilde mücadele etmenin imkansız olduğunu dikkate alarak, Doğu Anadolu'da Ermeni meselesinin propagandasını genişletmeyi tavsiye ediyordu.²³

Bir taraftan da Yekaterina Rusyası'nda, daha çok Culfa'dan olan Ermenilerin oluşturduğu ağalar - İvan Lazarev, Movses Sarafov ve diğerleri Romanovlar sarayında Ermeni meselesini yakından tanıtmaya uğraşıyorlardı. 1768-1774 yıllarında gerçekleşmiş Rus - Osmanlı Savaşı sırasında Rusya'da yerleşmiş zengin Ermeniler yeniden Güney Kafkasya'da Ermeni devleti kurmak için planlar yapıyordu. Nitekim Astrahan'da ipek fabrikasının sahibi, Rusya'nın seçkin zengin Ermenilerinden olan Movses Sarafov 1769 yılında, Rusya Dışişleri Meclisi için hazırladığı rapor kayıtları ile

²¹ Abqar İoannisyan, *Rossiya i armyanskoye osvoboditelnoye dvijeniye v 80-x qodax XVIII stoletiya*, Erivan: Devlet Üniversitesinin Basımevi, 1947, 150.

²² İoannisyan, *Rossiya i armyanskoe osvoboditelnoye...*, 152-153.

²³ İoannisyan, *Rossiya i armyanskoe osvoboditelnoye...*, 154.

başvuruda bulunarak, Rusya yönetimi altında Ermeni devletinin kurulmasını öneriyor.²⁴ Sunulan projede Rus ordusunun Ermeni askeri kuvvetleri ile birlikte bu projeyi hayata geçirmeli olduğu belirtiliyordu. Aynı zamanda yürüyüşe katılan askeri güçlerin ihtiyaçlarının Ermeni sahipler tarafından karşılanacağı da bildiriliyordu.²⁵ Bu projenin Rusya yetkilileri tarafından sessizlikle karşılanmasına rağmen, Ermeni tarafı sakinleşmedi.

4.3.Lazarev'in projesi

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rusya Ermenilerinin Ermeni meselesi ile ilgili hazırladığı projeler sırasında İvan Lazarev'in projesi daha çok dikkat çekiyor. Culfa Ermenilerinden olan İvan Lazarev XVIII. yüzyılın 60'lı yıllarında Petersburg'a yerleşmiş, 1764 yılından itibaren saray kuyumcusu olup, kendi zenginliği ile farklanmış, 1776 yılında soylular zümresine girmişti. Katı milliyetçi olan İvan Lazarev Rusiya İmparatorluğu'nun hakim çevrelerinin dikkatini Ermeni meselesinin üzerine çekmek için çaba harcıyor, 1780 yılının başlarında Petersburg'da Ermeni - Gregoryen kilisesini inşa ettirdi.²⁶ Bu zaman Ermenilik XVIII yüzyılın son çeyreğinde Rusya İmparatorluğu'nun gerçekleştirdiği dış politikanın Ermeni meselesinin ana hattı ile örtüştüğünü düşünerek, yeni projenin sunulma zamanının yetiştiğine karar verdi. Bu zaman I Petro'nun Kafkasya politikasını sürdüren II. Katerina Kuzey Kafkasya'yı işgal etmenin ardından Güney Kafkasya yönünde yola çıkmış ve Kafkasya'ya olan iddiasını Batı devletlerinden gizlememiştir. Osmanlı ile sınır bölgede tampon kurum oluşturmak için Kartli - Kaheti, Guria - İmereti topraklarını Rusya'nın yönetimi altında birleştirmek ve kendisinin sosyal altyapısını bölgede pekiştirmek amacıyla Ermeniliğin yüzyıllık hayali olan Ermeni devletini, geçmişte Ermenilere ait olmayan topraklarda kurmayı düşünüyordu. Nitekim Kerim Han Zend'in vefatından (1779) sonra Güney Kafkasya yönünde ilerlemeye karar veren Katerina Rusyası İran'la savaşa girmeye hazırlanıyor ve bu zaman Ermeni kartına odaklanıyordu. Bu dönemde imparatorluğun dış politikasının temel öğeleri Ermeni meselesinin ana hattı ile uzlaşıyordu. Bu politikaları gerçekleştirmek için Katerina Rusyası'nın yönetim temsilcileri, II. Katerina'nın sempati duyduğu Kinyaz Q.A. Potyomkin ve Kırım Hanlığı'nın son dayanağı olan İzmayıl

²⁴ İoannisyan, *Rossiya i armyanskoe osvoboditelnoye...*, 19.

²⁵ Nersisyan, *İstoriya armyanskogo naroda*, 171.

²⁶ İoannisyan, *Rossiya i armyanskoe osvoboditelnoye...*, 20.

kalesini ele geçiren A.V. Suvorov Ermeni meselesine ilgi gösteriyor ve Rusya'da Ermeniliğin seçkin temsilcilerinden olan İvan Lazarev ve Rusya'da Ermeni - Gregoryen Kilisesi'nin başkanı Başpiskopos Joseph Argutinski (1743-1801) ile buluşuyorlardı. Meydana gelen durumdan esinlenen milliyetçi İ. Lazarev Başpiskopos Josef Argutinski ile birlikte Ermeni meselesini çözmek için etkinliğini artırmış ve XVIII. yüzyılın 80'li yıllarının başında "Sayın İvan Lazarevin Bildirisi" isimli proje yaparak, Azerbaycan'ın tarihi toprakları olan İrevan'da Ermeni devletinin kurulması planını topluma sunmuştur.²⁷ Sorunu inceleyen Ermenişinasların araştırmaları doğrultusunda bu projenin Şamiryan projesinden daha tutucu olduğu biliniyor. Yani Madras Birliği projesi Ermeni meselesini sadece Doğu Anadolu'da tanıtmayı hedeflediği halde, Lazarevin projesinde Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşa başladığı takdirde Osmanlılara karşı Ermenilerden oluşan 60 binlik ordunun çıkarılması tasarlanmıştı.²⁸ Görüldüğü üzere bu proje XIX. yüzyılın sonlarında yaranan Ermeni milliyetçi partilerin platformlarından uzak olup, Doğu Anadolu üzerine iddialarda bulunmuyordu. Kanaatimizce Lazarevin tutumu şu şekilde açıklanabilir: yirminci yüzyılın başlarındaki gibi gerçek dışı isteklerle yaşayan Ermenilik için Ermeni meselesinde belirli bir mekan önemli değildi. Bu projenin yazarı Ermenilerin Kafkaz öncesi vatanları hakkında düşünmüyor, Büyük Ermenistan topraklarının adını anmak bile istemiyordu. Aynı zamanda adıgeçen proje, Ermeniliğin kendi yüzyıllık hayallerini gerçekleştirmek için oluşmuş verimli tarih koşullarını kullanmayı hedefleyerek, amaçlarını eski zamanlardan yabancıları oldukları topraklarda uygulamaya uğraşdıklarını bir kez daha kanıtlıyordu. Ermeniliğin yukarıda belirttiğimiz "şatranç hamlesi" tarihin sonraki dönemlerine bileyansımıştır. Lakin XVIII. yüzyılın 80'li yıllarında Ermenilik tarafından hazırlanmış projeler kağıt üzerinde kaldı. Çünkü Kuzey Kafkasya'ya çıkan, Kırım'ı kendinden bağımlı kılan Rusya bu dönemde Güney Kafkasya'da henüz etkin askeri faaliyete başlamak istemiyordu.

Elimizdeki araştırma alanını incelendiği zaman günümüzdeki Ermenişinasların soruna olan yaklaşımı da dikkat çekiyor. Ermeni meselesinin tarihi köklerini kendi araştırmalarında göstermek isteyen farklı Ermeni araştırmacıları XVII. yüzyılın sonlarında Ermeniliğin etkinliğini Avrupa'da oluşmuş uluslararası atmosferle açıklamış, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Ermeni milliyetçilerinin yüzyıllık hayallerini

²⁷ İoannisyan, *Rossiya i armyanskoe osvoboditelnoye...*, 22.

²⁸ İoannisyan, *Rossiya i armyanskoe osvoboditelnoye...*, 24.

gerçekleştirmesini kuzey devleti - Rusya ile bağlayarak, XVIII yüzyıl boyunca bir takım projeler öne sürmüş ve bunun doğrultusunda Ermeni meselesinin işte bu dönemden başlayarak Rusya'nın devlet politikasına dahil olduğunu belirtmişler²⁹ Ermeni araştırmacıların konuya bu türlü yaklaşımları onların tarihi gerçekleri inkar etmeyerek, Ermeniliğin XVIII. yüzyıldan itibaren gizli isteklerine rağmen Ermeni devletinin kurulması yönünde projeler öne sürmesini belirtmeleri bakımından ilgi çekicidir. Aynı zamanda bu gerçeğin Ermeni araştırmacıları tarafından onaylanması Ermeni meselesinin amaç ve görevleri doğrudan dış faktöre değil, Ermeniliğin kendisi ile bağlı olduğunu kanıtlıyor. XVIII. yüzyıl boyunca İ.Ori'den başlayarak, Lazarevin projeleri de dahil olmak üzere bu amaç doğrudan Ermeniliğin isteklerinden doğmuş, onları adigeçen projelerin hazırlanmasına ikna eden etken bulunmamıştır. Ama tarihi sahteleştirme geleneğinden uzaklaşmak istemeyen bu araştırmacılar Ermeni meselesinin içeriğini abartarak, I.Petro ve II. Katerinanın hüküm süresinde Ermeni meselesi Rusya İmparatorluğu'nun devlet politikasına girmiştir.³⁰ Fakat sorunu dikkatle incelediğimiz zaman ayrı-ayrı dönemlerde Romanovlar Rusya dış politikasının temel öğeleri ile Ermeni meselesi ile uzlaşmasına rağmen Rusya yetkililerinin devlet politikasını öncelikle Rusya çıkarları üzerinde kurması nedeniyle bu konunun imparatorluk için daima "yedek kart" gibi kabul edildiği anlaşıyor.

²⁹ M. A. Muradyan, "İdeya armyanskoy qosudarstvennosti vo vneşney politike Rossii (XVIII-XIX vv.)", *Vestnik PAU*, sy.1(2003): 13.

³⁰ Muradyan, İdeya armyanskoy..., 13.

Sonuç

Yukarıda sunulan tarihi olgular şu gerçeği meydana çıkarıyor: Ermeni meselesi tarihi bilerekten değitirenlerin söyledikleri gibi dış faktörlerin etkisi altında değil, Ermenilerin kendi istekleri ile kurulmuş ve asırlarla Hristiyan dünyasını Ermeni meselesine taraf çekmeye çalışarak, sinsî politikalarını uygulamak için tarih boyunca gelişen olaylarda müsait bir an beklenmiştir. XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başlarında Ermenilik için böyle bir ortam oluşuyor ve bu sorun Ermeni Sendromuna dönüşüyor. Nitekim son Rus - Osmanlı Savaşı Osmanlı Devleti için çok ağır sonuçlara neden olmuş ve bundan yararlanan Ermenilik henüz Ayastefanos Antlaşması için görüşmeleri sürdüğü zaman Osmanlı yöneticiliğinde yaşamak istemediğini belirterek, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Doğu Anadolu'da bağımsız Ermeni devletinin kurulacağına inanıyordu. Bu mulahazanın sahibi Partuqamyân Büyük Ermenistan fikrini de ileri sürmüş, bu olağanüstü görüşüne uyararak, XIX. yüzyılın 80'li yıllarında "kan dökmeden özgürlük kazanılmaz" sloganını ilan etmiştir. Öne sürülen amaca ulaşmak için bu bölücü örgütler 1894 yılından itibaren Küçük Asya'da çatışmalar ve ayaklanmalar düzenliyorlardı. Artık bu dönemde Batı devletleri ve özellikle ABD Ermeni milliyetçilerinin yırtıcı terörist bir güç olduğunu anlamış ve ABD Başkanı G. Cleveland Ermeni hilesini ifşa etmek için 1895 yılının Aralık ayında bir grup senatörü Osmanlı İmparatorluğu'na yollamış ve onlar da gerçekliği doğrulayarak, Ermeni katliamlarının yalan dışında bir şey olmadığını belirtmişlerdir. Bu gerçeği Kayzer Almanyası bile kabullenmişti.³¹ XIX. yüzyılın sonlarında büyük devletlerin ve öncelikle İngiltere'nin desteğine güvenerek, Osmanlı devletinde toplu çatışmalar ve terör eylemleri uygulayan Ermeni milliyetçileri Büyük Ermenistan hayalini Doğu Anadolu'da Osmanlı devleti sayesinde gerçekleştirmenin imkansız olduğunu anlamalarına rağmen bu düşüncelerinden vazgeçmemiş ve Türk - Müslüman dünyasına besledikleri nefreti Birinci Dünya Savaşı yıllarında tam şekilde sergilemiştir. Bu dönemde Ermeni Sendromu ile yaşayan Ermeni askeri birliklerinin aracılığıyla Ermeni milliyetçileri Türk - Müslüman dünyasına karşı soykırım gerçekleştirmiş, milyonlarca insan Ermeniliğin hükmüyle fiziksel olarak imha edilmiş, mülteciye dönüştürülmüştür. 1914-1918

³¹ Arif Mansurov, *Beliye pyatna istorii i perestroyka*, Bakü: Yazıçı, 1990, 120, 119.

yıllarında Ermeni milliyetçilerinin yaptıkları cinayetleri inceleyen bir takım Batı'lı araştırmacılar tarihi gerçeğe dayanarak, Ermeni bölücülerinin bu yıllar zarfında Ege Denizi ve Akdeniz'den, Karadeniz ve Kafkasya'ya kadar bir coğrafi alanda 2,5 milyon müslümanı katlettiğini kanıtlamışlar³² Birinci Dünya Savaşı yıllarında Güney ve Güneybatı Kafkasya'da sivil Müslüman nüfusuna karşı soykırım gerçekleştirmiş, Ermeni milliyetçilerinin korkunç cinayetleri büyük devletlerin, özellikle de Rusya'nın dikkatinden yayınmış ve onlar da Ermeniliğin efsanevi isteklerinin tarih için ne kadar büyük felaketlere neden olabileceğini anlamışlardır. Ermeni Sendromunun vahşi karakteri olgusunu algıla-yanbüyük devletler 1916 yılının yazında Ermeni meselesine dikkatli bir şekilde özen göstermiş, İngiltere hükümeti bu meselenin olumlu sonuca varması için Romanovlar Rusyası'nın Dışişleri Bakanlığına başvurmuş, bakanlık da Kafkasya Genel Valiliğine çağırıda bulunmuştu. Valiliğin üst düzey memurlarının ve Kafkas Genelkurmay rehber temsilcileri konuşma yaparak, aşağıdaki kararı almışlardı: **"Ermeniler müttefik devletler uğruna büyük kayıplar verseler de, onlar devrimci örgütlerden³³ başka bir kuruma sahip değiller."**³⁴ Ermeniliğin temsilcileri benzer cevabı Fransa'nın Başbakanı Aristide Briand (1862-1932) vermiş ve Ermeni meselesi ile ilgili Ermeni milliyetçilerinin faaliyetlerinin Fransa hükümetini de kararsızlık içinde bıraktığı ve öne sürülen konuya³⁵ olumlu cevap vermekten alıkoyduğu anlaşılmıştır.³⁶ Sunulan olgular Ermeni şiddeti sonucunda Türk – Müslüman mülteciliğinin Birinci Dünya Savaşı tarihine belirli bir gerçek olarak eklenmesini, fakat onyıllıklar boyunca dünyadaki önemli güçlerin etkisi altında şekillenen birçok ülkelerin tarih biliminin bu konuya değinmemesini, sorunun somut bir nesne olarak araştırma alanları sırasına girmemesini onaylıyor. Yirminci yüzyılın ikinci on yılı Ermeni şiddetinden doğan Türk - Müslüman mülteciliği sorunu, Bolşevik ideolojisinin ana hatları ile şekillenen Sovyet tarih biliminin bir parçası olan Azerbaycan tarih biliminde bile neredeyse incelenmeyip, boşluk olarak kalmış ve Ermeni Sendromu yüzünden büyük facialar görmüş sayısız insanın yaşadıkları unutulmuştur. Geniş bir coğrafi alanda Ermeni şiddetine maruz kalmış, mülteciliğin acı kaderini yaşamış milyonlarca Türk - Müslüman nüfusunun

³² Erik Fayql, *Pravda o terrore*, Bakü: Azərbaycan Devlet Basımevi, 2000, 84.

³³ *daha doğrusu terörist*, italik yazı bize mahsustur.

³⁴ Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi (ARPIİSSA), F. 276, Siy. 8, İş. 513, v.17; Mais Baqirov ve Xadjar Verdiyeva, *V poiskax istini...Litso apmyanstva*, Arxiv Političeskix Dokumentov Upravleniya Delami Prezidenta Azerbaydjanskoy Respubliki, Dokumenti svidetelstvuyut..., Bakü: Min bir mahnı, 2011, 74.

³⁵ Ermeni meselesi.

³⁶ ARPIİSSA, F.276, Siy.8, İş.513, v.18; Baqirov ve Verdiyeva, *V poiskax istini...*, 74.

kaderine düşmüş facianın gerçeklerini ortaya koymanın zamanı gelmiştir. Ermeni hilesinin açığa vurulması Azerbaycan, Kafkasya ve Orta Doğu ülkelerine ait tarih bilimlerinin en önemli görevidir. Ermeniliğin dünya halklarına karşı işlediği kasıtlı cinayetleri göstermek, yıllar boyunca vatan tarih ve edebiyat biliminde iyice yerleşmiş "otokrasi milletlerarası çatışmanın esen kaynağıdır", "atan Kazaklardır" gibi tezlerden vazgeçip, Ermeni meselesinin dış faktörlerin etkisi ile değil, Ermeniliğin doğasından kaynaklandığını delil ve kanıtlara dayanarak, tarihi gerçekleri uluslararası kamuoyuna ulaştırmak günümüzde tarih araştırmacılarının başlıca misyonudur.

Yukarıda belirtilenleri temel olarak kullanan mevcut araştırma alanı delillere ve kanıtların dayalı tarihi belgelerin tarihi gerçeklerin başlıca kriterlerinden olduğunu doğruluyor. İşte bu kriter Ermeni meselesinin bir sendrom olarak şiddet ve terörist doğasını uluslararası kamuoyuna ulaştırmaya ve en önemlisi, tarihi gerçekleri ortaya çıkarmaya koşul sağlıyor.

Kaynaklar

ARUTYÜNYAN, A., *Kavkazskiy front 1914-1917*, Erivan: Ayastan, 1971.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivi (bundan sonra – *ARPIİSSA*), F. 276, Siy. 8, İş. 513.

AXOV, M., *Oçerki i istorii apmyanskoqo "qosudarstva". Rossiya i armyane*, Sankt Petersburg: Narodnaya polza, 1902.

BAQIROV, M., ve VERDİYEVA, X., *V poiskax istini...Litso apmyanstva*. Arxiv Politiçeskix Dokumentov Upravleniya Delami Prezidenta Azerbaydjanskoy Respubliki. Dokumentı svidetelstvuyut, Bakü: Min bir mahnı, 2011.

BAYBURTYAN, V., *Armyanskaya koloniya Novoy Dyulfi v XVII veke*, Erivan: Ermenistan SSC BA Basımevi, 1969.

BASILAYA, Ş., *Zakavkazye v godı Pervoy Mirovoy voynı*, Sohum:Alaşara,1968.

QALOYAN, Q., *Rossiya i narodu Zakavkazyä. Oçerki polotiçeskoy istorii ix vzaimootnişeniy s drevnix vremen do pobedy Velikoy Oktyabrskoy sotsialistiçeskoy revolyutsii*, Moskova: Misl, 1976.

İOANNİSYAN, A., *Rossiya i armyanskoe osvoboditelnoye dvijeniye v 80-x godax XVIII stoletiya*, Erivan: Devlet Üniversitesinin Basımevi, 1947.

KİRAKOSYAN, Dj., *Zapadnaya Armeniya v godı Pervoy Mirovoy voynı*, Erivan: Erivan Üniversitesi Basımevi, 1971.

MANSUROV, A., *Beliye pyatna istorii i perestroyka*, Bakü: Yazıçı, 1990.

MARKOVA, O., *Rossiya, Zakavkazye i mejdunarodniye otnoşeniya v XVIII veke*, Moskova: Nauka, 1966.

MURADYAN, M., "İdeya armyanskoy qosudarstvennosti vo vneşney politike Rossii (XVIII-XIX vv.)", Erivan: *Vestnik PAU*, sy.1 (2003):12-17.

MUSTAFAYEV, R., *Marşı smerti*, Kudüs: İnstitut JC Publik Relation Research, 2008.

ORMANİAN, M., *Armyanskaya tserkov. Eya istoriya, uçeniye, upravleniye, vnutrenniy stroy, liturqiya, literatura eyo nastoyaşeye*, çev.B.Runt, Moskova: Budaqov Basımevi, 1913.

NERSİSYAN, M., *İstoriya armyanskoqo naroda*, Erivan: Erivan Üniversitesi Basımevi, 1980.

SARKİSYAN, Y., *Ekspansionistskaya politika osmanskoy imperii v Zakavkazye nakanune i v qodı Pervoy Mirovoy voyny*, Erivan: Ermenistan SSC BA Basımevi, 1962.
FAYQL, E., *Pravda o terrore*, Bakü: Azərbaycan Devlet Basımevi, 2000.

ŞAXMALIYEV, E., “Ob anqlo-ispanskix protivoreçiyax na Perednem Vostoke v 80-90-x qodax XVI i pervoy çetverti XVII vv.”, *Uçyonıye zapiski Az.Qos.Universiteta im. S.M. Kirova*, sy.1(1958): 82-102.

EZOV, Q., *Snoşeniya Petra Velikoqo s armyanskim narodom*, Sankt Petesburg: BA Basımevi, 1898.